

लय-ताल विचार : एक परंपरा

अशोक दामोदर रानडे

(मूळ प्रसिद्धी - ताल, संपा. शमा भाटे, पं सुरेश तळवलकर षष्ठ्यब्दी गौरवग्रंथ, २००८)

१९५० च्या सुमाराला सुरेशचे वडील श्री. दत्तात्रय तळवलकर गिरगावातल्या आमच्या घरी गजाननबुवांना भेटायला येत असत. ते अगदी साधे होते. संगीतकलेवर ते मनापासून प्रेम करीत. संगीत शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांना ते नेहमी मदत करीत. पण कुठेही या मदतीची वाच्यता करीत नसत. तीर्थरूपांची ही सर्व गुणपरंपरा सुरेशही तंतोतंत पाळतो.

श्री. दत्तात्रय तळवलकर ह्यांच्या आमच्या घरी येण्याजाण्यातून मग कळलं की सुरेश तबला शिकू लागला आहे. आणि महत्त्वाचं म्हणजे तो तबला करतो - दुसरं काही करीत नाही. तीर्थरूपांनी सुरेशवर आणि तबल्यावर जो विश्वास दाखवला तो महत्त्वाचा. विश्वासाची ही परंपराही सुरेशने पाळली आहे. सुरेशने मग गजाननबुवांचा सहवास केला. गजाननबुवांचा तबल्याकडे ओढा होताच. त्यांचा तबल्यावर हातही चांगला होता. गायनात ते फार सुंदर लयकारी करीत. गजाननबुवांची लयकारी स्वराच्या अंगाने जात असे. ख्यालातली त्यांची लयकारी वेगळी होती आणि नाट्यपदे सादर करताना त्यांची लयकारी वेगळी होत असे. थिरकवाँ खाँ साहेब तबला घेऊन बसले आहेत. गजाननबुवा जरा व्हायोलीनचा गज बघताहेत - रियाज सुरू व्हायला थोडा अवकाश आहे. अशा वेळेत थिरकवाँ साहेब गंधर्वाचे पद स्वतः गात आहेत असा तेव्हा माहोल होता. गंधर्वाचं गायन थिरकवाँ साहेबांच्या अगदी अंगवळणी पडलेलं. जाणिवेत मुरलेलं. म्हणून तर तबला वेगळा - पदाचं गायन वेगळं असं कुठे होतच नाही - सगळं मिळून 'एक' रसायन झालेलं, लयकारीचा हा संस्कार सुरेशने घेतला आहे. लयकारी गायन-वादनानुसार झाली नाही तर ती यांत्रिक, ठोकळेबाज आणि गणिती होते. तबला वाजवायचा तो गायकाच्या स्फूर्तीला प्रतिसाद म्हणून, आपल्याला येतं ते दाखविण्यासाठी म्हणून नव्हे हे तत्त्व सुरेशच्या मनावर बिंबलं आहे. त्यांच्या साथसंगतीत या तत्त्वाचा प्रत्यय आपण घेतोच. तबल्याकडे बघण्याच्या त्यांच्या दृष्टिकोणालाच एक 'गोलाई' आली आहे.

एकीकडे गजाननबुवांची स्वराच्या अंगानं जाणारी लयकारी तर दुसरीकडे निवृत्तीबुवांचे तबल्याच्या अंगाने गायनात होणारे प्रयोग - सुरेश दोन्ही ठिकाणी केवळ साक्षीदार नव्हे तर साथीदार म्हणून होता. तबल्याच्या रचना, तबल्याची सौंदर्यस्थळे स्वरावलींच्या घाटातून व्यक्त करण्याचा प्रयोग निवृत्तीबुवा करीत होते. या विचारामुळे जयपूर गायकीत निवृत्तीबुवांची मांडणी वेगळी दिसत होती. गायन-वादन आणि तबला यातील देवाणघेवाणीच्या या सर्व संस्कारांनी सुरेशचा संगीतविचार समृद्ध झालेला आहे.

तबला गायनाच्या अंगाने वाढला पाहिजे हा विचार खरं तर नारायण जोशींनी केला होता. या विषयावर एक पुस्तक लिहिण्याचाही त्यांचा मानस होता. पण त्यांची ती कल्पना कृतीत उतरली नाही. सुरेशने मात्र जो विचार केला, जो कल्पनाविलास केला तो प्रत्यक्षात उतरण्यात त्याला यश आलं आहे. नवीन कल्पना मांडण्यासाठी सुसंघटित काही केले पाहिजे नाहीतर ती कल्पना लोकांचे लक्ष वेधून घेऊ शकत नाही. ती मिळमिळीत आणि दुर्बळ वाटते आणि तिचे खरे सौंदर्य व्यक्त होत नाही. सुरेशने ज्या कल्पना मांडल्या त्या पूर्ण जोमाने मांडल्या आणि हे बळ त्याला अथक मेहनतीतून मिळालं आहे. कल्पनेला रूप येण्यासाठी न कंटाळता सतत मेहनत करीत राहावं लागतं. सुरेशने ते केलं आहे.

संगीतशास्त्राचा अभ्यास सुरेशने जरा जास्त नेटाने करायला हवा असं मला, म्हणूनच वाटतं. या अभ्यासातून तो संगीतकलाभिव्यक्तीत आणखी खूप भर घालू शकेल. कला समाजाबरोबर जगते, वाढते आणि तिलाही इतिहास असतो. हिंदुस्थानात मध्ययुगात (आठवे शतक) एकशे आठपेक्षा जास्त ताल होते कारण ते पद्यातील वृत्तानुयामी होते. त्यानंतरच्या काळात हे पद्यसन्निध्य कमी होऊन 'संगीतानुकूल' तालांची संख्या पंधरा ते वीसपर्यंत मर्यादित झाली (अठराव्या शतकापर्यंत) या सगळ्या इतिहासाच्या वळणात नवनिर्मितीची अनंत बीजं आहेत. आणि कल्पनासिद्धीला नेऊ शकणाऱ्या सुरेशसारख्या कलावंताची वाट ती बीजं पाहात आहेत.
